

Igor Duda

Društveno i svakodnevno u istraživanju povijesti socijalističke Jugoslavije: mapiranje područja i tema

„Bilo bi pogrešno zaključiti, a ne primijetiti i ne pozdraviti izvanredni procvat u ovome polju. Sada je dobro biti društveni povjesničar.“¹ Govorio je tako Eric Hobsbawm privodeći kraju svoje izlaganje na znanstvenome skupu u Rimu 1970. godine. Desetljeće kasnije zamjećivao je širenje teritorija historiografije zahvaljujući usponu društvene povijesti, „tog bezobličnog spremnika za sve od promjena na ljudskome tijelu do simbola i rituala te povrh svega života svih ljudi od prosjaka do careva“.² Nova društvena povijest iz američko-britanskoga konteksta po tome je slična izvorno njemačkoj povijesti svakodnevice i francuskoj povijesti mentaliteta. Potonja je za Michela Vovellea „prirodni produžetak i fini vrh čitave društvene povijesti“, dok Robert Mandrou smatra da su mentaliteti povijest „vizija svijeta“.³ Sve ove pristupe povezuje povijest odozdo u čijem su središtu oni koje se neopravdano, smatra Geoff Eley, naziva malim ljudima: „Ona obuhvaća njihovo radno i neradno vrijeme. Slika uključuje stanovanje i beskućnike, odijevanje i nagost, prehranu i glad, ljubav i mržnju.“⁴ André Burguière navodi prehranu kao kulturno-gospodarski fenomen i pokazatelj životnoga standarda, potom odnos prema tijelu i obolijevanju, spolno ponašanje, obiteljske i rodbinske strukture.⁵ Povrh svega zaključuje: „I najmanje obrazloživi običaji nekoga društva, kakvi su tjelesna higijena, način oblačenja, organizacija rada i raspored svakodnevnih aktivnosti, odražavaju sustav doživljavanja svijeta koji ih dubinski povezuje s najrazrađenijim intelektualnim formulacijama kakve su pravo, vjerska poimanja, filozofska misao i znanstveni koncepti.“⁶ Naposljetku, za utemeljitelje *Annalesa* povijest svakodnevice „bila je zapravo tek jedno od polazišta za gospodarsku i društvenu povijest“.⁷ Povijest odozdo, povijest „načina života“ ili, prema Georgeu Macaulayu Trevelyanu, „povijest iz koje je ispuštena politika“, francuska škola *Annalesa*, te Hobsbawm i Edward Palmer Thompson s marksističkom historiografskom tradicijom polazišta su iz kojih društvenu povijest krajem dvadesetoga stoljeća tumači Peter N. Stearns ističući usmjeravanje na procese i trendove te široke poteze kojima se obuhvaćaju promjene koje se protežu kroz čitava desetljeća dok pojedinačni prijelomni događaji – „novi vladar ili velika bitka“ – gube na važnosti i kod društvenih povjesničara izazivaju „nelagodu“.⁸ Oni stoga istražuju obične ljude i uobičajene aktivnosti, načine razmišljanja i ponašanja, vrijednosti i stajališta, rad i dokolicu, spolno

ponašanje, obiteljske uloge i funkcije, odnose i prakse vezane uz smrt, zdravlje i medicinu, mentalno zdravlje, kriminal i provedbu zakona.⁹ Široko tematsko polje uvelo je u povijesno istraživanje nove izvore, kao i one zaboravljene zbog ranijeg fokusiranja na visoku politiku i događajnicu, ali i omogućilo prilagodbu analitičkih i drugih metodoloških postupaka te otvaranje historiografije prema humanističkim i društvenim znanostima.¹⁰ Društveni povjesničari smatraju da je sve to nešto najbolje što se historiografiji dogodilo od „uvođenja akademskih plaća“, smatra Stearns te dodaje da oni vjeruju u svoju znanstvenu misiju i u to da se njihov rad razlikuje od drugih pristupa povijesti.¹¹

Jednosveščana enciklopedija društvene povijesti (*Encyclopedia of Social History*), koju je devedesetih uredio upravo Stearns, na više od osam stotina stranica donosi više od četiri stotine natuknica.¹² Obradeni pojmovi odnose se na historiografske pojmove važne za razvoj discipline, na teme iz društvene povijesti i regionalno specifične teme na globalnoj razini. Izdanje je to od iznimne važnosti za društvene povjesničare koji ovdje mogu dobiti uvid u stanje dotadašnje znanstvene obrade, kao i inspiraciju za nova istraživanja. Prelazeći sa svjetskoga na jugoslavenski kontekst, na sasvim drugačiji način kao riznica novih istraživačkih tema može poslužiti jedan drugi abecedarij – onaj *Leksikona YU mitologije* sa svojim brojnim natuknicama koje zauzimaju više od četiri stotine stranica.¹³ Prvo od dva beogradsko-zagrebačka izdanja objavljeno je 2004., no već ranije postojale su istoimene mrežne stranice, dok prvotna ideja potječe još iz 1989. od Dubravke Ugrešić, Dejana Kršića i Ivana Moloka. Čvrsto utemeljen u kulturi sjećanja na masovnu i popularnu kulturu ovaj leksikon nema znanstvenih pretenzija, no to ne umanjuje njegovu motivacijsku vrijednost, a mlađim naraštajima može biti i izvor informacija. Povezivanje i svojevrsno unakrsno prožimanje Enciklopedije i Leksikona moglo bi ukazati na jake točke dosadašnjih istraživanja te ih ubuduće možda usmjeriti prema slabijim mjestima koja iščekuju svoje povjesničare.

Međutim, postoji i složeniji put. Pri detektiranju jakih i slabih strana postjugoslavenskih historiografija u području društvene povijesti moguće je, naravno, krenuti i od poznavanja znanstvene literature te nju testirati pomoću strukture Stearnsova enciklopedijskog abecedarija i podjele pojmova u više od dvadeset tematskih skupina koje bi bile relevantne za jugoslavenski slučaj. Katalog tema iz društvene povijesti bit će još jasniji posegne li se za sintezom europske suvremene društvene povijesti Béle Tomke iz 2013. godine.¹⁴ Njezina poglavlja tematski su oblikovana i redom obrađuju stanovništvo, obitelj i kućanstvo, društvenu strukturu i mobilnost, socijalnu državu, potom rad, dokolicu i potrošnju, politiku i društvo, urbanizaciju te naposljetku obrazovanje, religiju i kulturu. Ovakvo mapiranje tema nameće ključno pitanje: postoje li sadržaji kojima bi mogući pisac sinteze

društvene povijesti socijalističke Jugoslavije mogao popuniti istu takvu strukturu u svojoj knjizi? Krenuti treba redom te na tragu Stearnsa i Tomke sastaviti kratki katalog stanja istraženosti. Imena koja slijede uz nabrojane teme pripadaju znanstvenicima koji su istraživali socijalističku Jugoslaviju, u cjelini ili njezine dijelove, neovisno o svojem porijeklu i mjestu studija ili zaposlenja te neovisno o radnom iskustvu koje seže od doktoranada do zrelih istraživača. Autori općih povijesnih sinteza i urednici zbornika su izostavljeni. Imena se mogu ponavljati, a preklapati se mogu i pojedine teme koje bi mogle pripadati različitim širim tematskim sklopovima. Navedeni su i oni znanstvenici koji nisu društveni povjesničari, ali je njihov rad dragocjen za ovakav pristup prošlosti, no niti uz takvo proširenje ovaj popis ne može biti konačan.

Iz povijesti **djetinjstva i mladosti** obrađene su teme ideologizacije u ranoj životnoj dobi, članstvo u masovnim društvenim organizacijama i sudjelovanje u njihovim aktivnostima, omladinske radne akcije, omladinski i studentski tisak, studentski prosvjedi, ali i izloženost popularnoj kulturi i supkulturama te prihvaćanje suvremenih oblika zabave (Igor Duda, Marko Fuček, Hrvoje Klasić, Andrea Matošević, Sanja Petrović Todosijević, Reana Senjković, Tatjana Šarić, Marko Zubak). Temama odgoja, obiteljskih odnosa, dječjih i mladenačkih prijateljstava, dječje igre i igračaka nije posvećena potrebna pozornost.

Rad i radnici prisutni su u znanosti zahvaljujući istraživanju udarništva, radničkoga samoupravljanja, sindikalnog organiziranja, ženskih radnih kolektiva i položaja radnica, radnika na privremenom radu u inozemstvu, radničkih prava, emancipacije, prosvjeda i štrajkova, radničke kulture, odnosa radnog i slobodnog vremena (Tomislav Anić, Rory Archer, Chiara Bonfiglioli, Ivana Dobrivojević Tomić, Igor Duda, Vladimir Ivanović, Boris Koroman, Brigitte Le Normand, Andrea Matošević, Goran Musić, Zdenko Radelić, Ulrike Schult, Igor Stanić). Pitanja odnosa radnika prema industrijalizaciji, modernizaciji proizvodnje, radnoj etici, štrajkovima ili životu između sela i grada i dalje pokazuju jak istraživački potencijal.

Široki spektar tema iz **potrošačke kulture** zahvaća komercijalizaciju, konzumerizam, odijevanje, prehranu, motorizaciju, kupovanje u zemlji i inozemstvu, životni standard, tiskane i elektronske medije i sudjelovanje u **popularnoj kulturi**, kao i različite utjecaje na potrošnju, način života i životni stil koji su u Jugoslaviju prodirali sa Zapada (Djurdja Bartlett, Wendy Bracewell, Anita Buhin, Branislav Dimitrijević, Igor Duda, Ildiko Erdei, Zoran Janjetović, Maša Kolanović, Breda Luthar, Sabina Mihelj, Patrick H. Patterson, Maruša Pušnik, Francesca Rolandi, Reana Senjković, Radina Vučetić, Dean Vuletic, Marko Zubak). U ovako koncipiranom tematskom polju sve su relevantne teme barem dotaknute, ako ne i posve dobro

obrađene, pa daljnja istraživanja mogu ići u smjeru podtematskog širenja, studija slučaja, komparativnih studija, novih izvora ili novih interpretacija.

S prethodnom temom blisko je povezana povijest **dokolice i turizma** koja je dala rezultate na području kulture putovanja, demokratizacije turizma, razvijanja vikenda i godišnjih odmora, socijalnog turizma te drugih aspekata domaćega turizma i njegova odnosa s posjetima inozemnih turista i zaradom koju oni odnose (Igor Duda, Karin Taylor, Igor Tchoukarine). Manje su obrađene teme razvijanja **masovnog sporta, rekreacije i tjelesne kulture** ili kulturne i društvene povijesti sporta (Anita Buhin, Hrvoje Klasić, Ana Petrov, Dejan Zec). Nedovoljno su obrađeni svi drugi oblici provođenja slobodnoga vremena ili su pak obrađeni samo iz gledišta ponude i proizvodnje sadržaja, ali ne i njihova prihvaćanja čime bi se trebala baviti društvena povijest medija, čitanja, kavana, gostionica, restorana, kinematografa, diskoteka, klubova, festivala, društvenih igara i svih drugih oblika zabave.

Scenografijom takvih aktivnosti – gradom i selom, gradskim i seoskim životom, stanovanjem, stanogradnjom, stvaranjem novih gradskih četvrti i gradova – odnosno svim aktivnostima koje mijenjaju društvo u procesu **urbanizacije** također se bave društveni povjesničari, ali i povjesničari arhitekture i drugi istraživači (Rory Archer, Ivana Dobrivojević Tomić, Ana Kladnik, Brigitte Le Normand, Vladimir Kulić, Aida Ličina Ramić, Maroje Mrduljaš, Jure Ramšak).

Stanovništvo druge polovice dvadesetoga stoljeća i dalje je u domeni demografa, dok se povijesna demografija radije zadržava u novovjekovnom i ranijem modernom razdoblju. Na temelju demografskih podataka društveni povjesničari morali bi obrađivati demografska kretanja, demografsku tranziciju, baby boom i njegove posljedice, produljenje trajanja života, majčinstvo, maskulinitet, migracijska kretanja, deagrarizaciju, kolonizaciju, asimilaciju, akulturaciju, međunacionalne i međuvjerske odnose. Međutim, obrađivane su tek poneke od navedenih tema (Ulf Brunnbauer, Vladimir Ivanović, Marijan Matićka, Barbara Riman, Julija Sardelić).

Ulazak u područje **obitelji, kućanstva i privatnog života** otvara pitanja bračnih odnosa i razvoda, udovištva, generacijskih odnosa, spolnosti, planiranja obitelji i roditeljstva, rodbine, susjedstva, kumstva, nadijevanja imena i prihvaćanja prezimena, osjećaja, ljubavi, prijateljstva, homoseksualnosti, rodnih odnosa, umirovljenja, starosti, smrti, samoubojstva. Ova pitanja i dalje su vrlo rijetka u povijesnim istraživanjima socijalističke Jugoslavije te njihova obrada ostaje na razini iznimke (Ivana Dobrivojević Tomić, Franko Dota, Milan Ristović). Praznovjerja, vjerovanja, prakticiranje vjere i sudjelovanje u vjerskoj zajednici također mogu pripadati osobnoj strani povijesti i privatnome životu, no u tom su kontekstu

mahom neistraženi jer se naglasak stavljao na političku dimenziju odnosa između države i vjerskih organizacija.

Oblikovanje **socijalne države** sa sustavom zdravstvene, socijalne i mirovinske skrbi područje je kojega se povjesničari klone i rijetki su zašli u neke njegove segmente (Heike Karge). Međutim, mogli bi istraživati javno zdravstvo, sistematske preglede, cijepljenje, pobačaj, kontracepciju, tjelesno i mentalno zdravlje i bolesti, prevenciju, ovisnost, odnos prema tijelu, potom zdravstveno, socijalno i mirovinsko osiguranje, dječje domove, sustav potpore roditeljstvu putem dječjega doplatka, dječjih jaslica i vrtića, ali i osobe s posebnim potrebama, solidarnost, dobrotvornost, osiguravanje higijenskih i ekoloških uvjeta.

Nasuprot tome, **obrazovanje** je privuklo više istraživača koji su pisali o obrazovnom sustavu, školskim reformama, udžbenicima i nastavi (Jana Baćević, Aleš Gabrič, Lada Duraković, Snježana Koren, Sanja Petrović Todosijević, Stefano Petrungaro, Irena Stefoska). Obuhvaćanje ovoga sustava odozdo, iz perspektive učenika i učitelja, ili pak razmatranje utjecaja obrazovanja na socijalizaciju i oblikovanje identiteta za sada je izostalo.

Društvene strukture složeno su područje klasa i klasnih odnosa, siromaštva, stvaranja radničke i srednje klase te društvenih elita, društvene nejednakosti, emancipacije, mobilnosti, klijentelizma. Donekle se provlače kroz druga tematska područja, ali ostaju uvelike neistražene (Isabel Ströhle). Drugačije je s područjem **rodne i ženske povijesti** koje je u istraživanju ženskih društvenih organizacija, žena u sferama rada, potrošačke kulture i svakodnevice okupilo veći broj znanstvenica (Chiara Bonfiglioli, Andreja Dugandžić, Renata Jambrešić Kirin, Tijana Okić, Polona Sitar, Lydia Sklevicky).

Još šire je kontaktno područje koje se može nazvati **država i društvo** i koje, na tragu abecedarija u *Encyclopedia of Social History* i sličnoga Tomkina poglavlja, uz ostalo obuhvaća dulji niz pojmova kao što su civilno društvo, participacija građana, društvene organizacije i udruge, stranke, nacionalizam, antikolonijalizam, antiimperijalizam, socijalizam, komunizam, staljinizam, revolucija, rat, sukobi, prosvjedi, maloljetnička delinkvencija, devijantnost, zlostavljanje, prostitucija, kriminal, organizirani kriminal, razbojništvo, policija, kazneni sustav, zatvori, tajne službe, vojska. Popis upućuje na mnoga nepostavljena istraživačka pitanja, no iz ovoga i bliskoga spektra tema povjesničari Jugoslavije pisali su o političkoj propagandi, političkom utjecaju na kulturu i znanost, odnosu države i vjerskih zajednica, cenzuri, odnosu pojedinca i vlasti, represivnom aparatu, utjecaju države putem ekonomije i politike na društvene odnose ili na uže mikrosredine, ponekad se krećući rubom prema političkoj i intelektualnoj povijesti te drugim disciplinama ili ga čak prelazeći bez namjere identificiranja s društvenom povijesti (Marco Abram, Miroslav

Akmadža, Amir Duranović, Martina Grahek Ravančić, Branimir Janković, Husnija Kamberović, Carol Lilly, Iva Lučić, Magdalena Najbar-Agičić, Predrag J. Marković, Josip Mihaljević, Marko Miljković, Christian Axboe Nielsen, Martin Previšić, Jan Pelikán, Edvin Pezo, Katarina Spehnjak, Stipan Trogrlić, Vladimir Unkovski Korica, Ondřej Vojtěchovský, Radina Vučetić).

Posebno područje koje se uvelike oslanja na povijesni pristup odozdo i dijeli niz zajedničkih tema s društvenom poviješću, a bavili se njime povjesničari i istraživači iz drugih humanističkih disciplina, jest **kultura sjećanja**. Do sada su pretežito obrađivana sjećanja žena na život u socijalizmu, proslave i rituali povezani s državom, praznicima i razvijanjem kulta ličnosti Josipa Broza Tita, zatim spomeničko nasljeđe Narodnooslobodilačke borbe, partizanske pjesme, popularna glazba, materijalna kultura i drugi sadržaji koji su preživjeli devedesete, a različite naraštaje podsjećaju na život u Jugoslaviji te svjedoče ne samo o prošlosti već i o suvremenom trenutku (Nikola Baković, Dijana Dijanić, Ana Hofman, Sanja Horvatinčić, Heike Karge, Olga Manojlović Pintar, Mirka Merunka-Golubić, Iva Niemčić, Vjeran Pavlaković, Ana Petrov, Tanja Petrović, Martin Pogačar, Milica Popović, Dijana Stanić, Nevena Škrbić Alempijević, Mitja Velikonja, Alina Zubkovych). Na kulturu sjećanja donekle se nadovezuje kustoska djelatnost i suvremeni muzejski postavi izložbi o jugoslavenskome socijalizmu kojih je od posljednjega desetljeća bio zamjetan broj, ponajviše u Beogradu, Ljubljani i Zagrebu.¹⁵

Cijeli se opisani istraživački val uz nekoliko iznimaka kotrljao nakon devedesetih, u desetljeću nakon ratova na postjugoslavenskom prostoru i nakon nacionalističke plime. Međutim, prvo postsocijalističko desetljeće u historiografijama srednje i istočne Europe Ulf Brunnbauer opisuje kao vrijeme nove ideologizacije, instrumentalizacije i nacionalizacije povijesti. Jačoj politizaciji bila je izložena suvremena povijest čije su dotadašnje postavke u devedesetima prečesto bivale izokrenute, obezvrijeđene i delegitimirane, a vrijeme socijalizma prikazivano kao iskliznuće s kolosijeka.¹⁶ Ukratko, „ono što su komunisti bojili crnom bojom, sada je izbijeljeno, ali i obratno“.¹⁷ Inovacija se, primjećuje Brunnbauer, događala u prostoru marginaliziranih tema, svakodnevice, usmene povijesti, povijesne antropologije i povijesti odozdo te se time donekle samoizolirala ostavljajući „velike teme“ i sinteze tradicionalistima.¹⁸ U jugoslavenskom je slučaju taj prostor bio velik jer historiografija do 1991. nije mnogo učinila na istraživanju razdoblja nakon NOB-a i ranoga poraća, a dodatno je povećan potpunim odvajanjem niti do tada ne suviše jako povezanih jugoslavenskih nacionalnih historiografija. Uostalom, kasni socijalizam bio je u to vrijeme tek nedavna prošlost i tek se nazirao na povijesnome obzoru. U svojoj punini se tako teme iz

najšire shvaćene suvremene društvene povijesti počinju otvarati tek desetak godina poslije raspada Jugoslavije u uvjetima koji su i po društveno-političkom okruženju i po dozrelosti stanja u historiografiji i bliskim znanostima s kojima je povezana, u ovom slučaju ponajviše u etnologiji i antropologiji, bili neusporedivo povoljniji od onih s početka devedesetih. Moguće javne kritike toga vala iz posljednjih petnaestak godina – koje bi isticale sklonost prikazivanju stvarnosti ljepšom no što je zapravo bila ili pak zadržavanje na takozvanim trivijalnim temama – nisu nepoznate društvenim povjesničarima na globalnoj razini. Povijesti odozdo nisu strane ocjene o idealiziranju „malih ljudi“ ili romantiziranju povijesti svakodnevice.¹⁹ Razlozi takvoj kritici ponekad mogu biti znanstvene naravi, no ponekad proizlaze iz različitih svjetonazora ili čak suprotstavljenih politizacija prošlosti.

Naposljetku, ugledajući se na Hobsbawma, valja reći da je ovo bilo dobro vrijeme za društvenoga povjesničara Jugoslavije i da bi takve prilike morale potrajati. Istraživanje socijalističke modernizacije – nimalo jednostavnoga procesa obilježenog različitim tradicijama i brzinama preobrazbe – osuvremenjivalo je i samu historiografiju. Posljednjih petnaestak godina dogodio se procvat, velik i nužan upravo zato jer je polazišna točka toga historiografskog dizala bila u prizemlju. Međutim, na mnogim katovima dizalo nije zastalo i na previše njih nije uopće stiglo pa posla za povjesničare i dalje ima napretek. Prilike bi morale biti takve da za društvenu povijest socijalističke Jugoslavije ili njezinih sljednica i njihovih društava u dvadesetom stoljeću još dugo bude pravo vrijeme. Glede tema i inicijativa, potreba i želja vrijeme je izvrsno, no njih u dovoljnoj mjeri mora pratiti ulaganje u povjesničare jačanjem znanstvene infrastrukture i financijske potpore. Tako se i povjesničari u perspektivi odozdo približavaju svojim svakodnevnim junacima koji su prečesto u povijesti ovisili o kapanju odozgora. Bez toga će put do „finoga vrha čitave društvene povijesti“ biti znatno teži, a bez takvih humanističkih vrhunaca nijedno društvo nije potpuno.

¹ Hobsbawm, Eric, „From Social History to the History of Society“, *On History*, Abacus, London, 1997., 123. Usp. Gross, Mirjana, *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*, Novi liber, Zagreb, 1996., 296.

² Hobsbawm, Eric, „On the Revival of Narrative“, *On History*, 249.

³ Vovelle, Michel, „Ideologije i mentaliteti“, *Gordogan*, 39-40, 1995., 171, 166.

⁴ Eley, Geoff, „Foreword“, *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, ur. Alf Lüdtke, Princeton University Press, Princeton, 1995., ix.

⁵ Burguière, André, „Historijska antropologija“, *Gordogan*, 39-40, 1995., 132-141.

⁶ Isto, 142.

⁷ Isto, 128.

⁸ Stearns, Peter N., „The New Social History: An Overview“, *Ordinary People and Everyday Life. Perspectives on the New Social History*, ur. James B. Gardner i George Rollie Adams, American Association for State and Local History, Nashville, 1983., 6; Stearns, Peter N., „Social History“, *Encyclopedia of Social History*, ur. Peter N. Stearns, Garland Publishing, New York i London, 1994., 684; „Introduction“, *Encyclopedia of Social History*, viii; Gross, 294.

⁹ Stearns, „The New Social History: An Overview“, 4-5.

¹⁰ Isto, 11; Stearns, „Social History“, 685.

¹¹ Stearns, „The New Social History: An Overview“, 13; Stearns, „Social History“, 683.

¹² Stearns, ur., *Encyclopedia of Social History*.

¹³ Adrić, Iris, Vladimir Arsenijević, Đorđe Matić, ur., *Leksikon YU mitologije*, Postscriptum i Rende, Zagreb i Beograd, 2004.

¹⁴ Tomka, Béla, *A Social History of Twentieth-Century Europe*, Routledge, London i New York, 2013.

¹⁵ O muzejskim izložbama vidi: Duda, Igor, „Nova istraživanja svakodnevice i društveno-kulturne povijesti jugoslavenskoga socijalizma“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, 2014., 577-591. (preuzeto iz: *Tabula*, 12, 2014., 105-116.)

¹⁶ Brunnbauer, Ulf, „Introduction“, *(Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism*, ur. Ulf Brunnbauer, LIT, Münster, 2004., 24-25.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto, 29.

¹⁹ Lüdtkke, Alf, „Introduction: What is the history of everyday life and who are its practitioners?“, *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, ur. Alf Lüdtkke, Princeton University Press, Princeton, 1995., 12; Confino, Alon, „Alltagsgeschichte“, *Encyclopedia of Social History*, 27.